

WERELDGRACHTEN

Ontdek de geschiedenis van de
Amsterdamse grachtengordel

HANDLEIDING MUSEUMDOCENTEN

Inhoudsopgave

SAMENWERKING BUREAU WERELDERFGOED & AMSTERDAM MUSEUM	2
KORTE INHOUD	2
PRAKTISCHE ZAKEN	3
ROUTE	5
WERKVORMEN	6
▪ Thema's	7
▪ Werkblad	8
INHOUDELIJKE PROGRAMMA	9
▪ Start – informatiecentrum	9
▪ Handel	11
▪ Groen	13
▪ Wonen	15
- Cromhouthuizen	17
▪ Laatste deel vaartocht	
- A) De Langste Gracht	19
- B) Verwerking	20
BIJLAGE: INFORMATIE PER THEMA	22

Bureau Werelderfgoed (BWE) en het Amsterdam Museum (AM) hebben de handen ineen geslagen bij de ontwikkeling van dit erfgoedproject voor groep 7 en 8 van de Amsterdamse basisscholen. Aanleiding van dit project is de viering van 400 jaar grachtengordel en het feit dat de grachtengordel sinds 2010 op de UNESCO werelderfgoedlijst staat. BWE en het AM willen jonge mensen in Amsterdam graag laten kennismaken met alle bijzonderheden van de grachten en dit ook laten ervaren. Daarom is er voor gekozen om het project op een boot te laten plaatsvinden. In het lustrumjaar 2013 vindt de aftrap van Wereldgrachten plaats, maar het programma zal de komende jaren uitgevoerd worden.

KORTE INHOUD

De leerlingen krijgen op school een voorbereidende gastles gegeven door een museumdocent. De leerkracht kan deze les zelf verder uitbreiden. In deze voorbereiding maken de leerlingen kennis met het begrip UNESCO en Werelderfgoed:

1. Ze zien de film (6,5 min) over werelderfgoed, Nederlands werelderfgoed, het ontstaan van de grachtengordel en ze zien een grachtenhuis vanbinnen.
2. Na deze film krijgen ze les over werelderfgoed en Nederlands werelderfgoed, waarbij de leerlingen een aantal erfgoederen van over de hele wereld gaan bekijken.

Daarna komt de klas naar de Bazel aan de Vijzelstraat (Werelderfgoed Podium) waar twee museumdocenten de leerlingen welkom heten en ze naar de boot begeleiden. De kinderen maken een rondvaarttocht en stappen onderweg bij de Cromhouthuizen uit (tuin, interieur). Onderweg zien, horen en ervaren de kinderen van alles over de grachtengordel.

Weer op school kan de leerkracht ervoor kiezen om verder te gaan met dit onderwerp. Hiervoor staan lessuggesties (verdieping, verwerking) in de lesbrief.

Resultaat project: leerlingen hebben de grachten vanaf het water zelf ervaren en kunnen bijzonderheden over de grachtengordel vertellen. Ze begrijpen waarom de grachtengordel een van de UNESCO werelderfgoederen is. Ze kunnen enkele verbanden leggen tussen de grachten, de Gouden Eeuw en welvaart. Tevens kunnen de leerlingen de kaart van het centrum lezen.

In deze handleiding staat de route beschreven, worden de onderwerpen genoemd die besproken worden en de werkvormen uitgelegd.

Omdat er ongelofelijk veel te vertellen valt moeten we ons beperken in de informatie die we geven. Belangrijk is wel dat de volgende thema's worden behandeld: Handel, Groen, Wonen.

De route is in 3 trajecten opgedeeld. Per traject staat het hoofdthema genoemd. Verdiepende info en weetjes staan apart per thema in de bijlage vermeld. Het is aan jullie om de groepen in te schatten en te beslissen welke verdiepende info je wel/niet vertelt en waar je de accenten legt. Bij elke onderdeel van de route/thema staan enkele (kijk)opdrachten beschreven en welke opdracht je bij het werkblad geeft.

Achtergrondinformatie

Bij deze leidraad hoort ook een reader met extra achtergrondinformatie. Lees deze goed door en zorg dat je de informatie eigen maakt. Lees in ieder geval de website van Bureau Werelderfgoed. Hier vind je alle relevante onderwerpen op een prettige manier beschreven!!

www.amsterdam.nl/werelderfgoed en www.werelderfgoed.nl/podium

Deze extra info is niet bedoelt om veel meer te gaan vertellen, maar om antwoord te kunnen geven op vragen van de leerlingen en om evt. te verdiepen, als dat past bij de groep. In alle gevallen geldt dat je je vasthoudt aan deze leidraad!

Kijk vanaf september ook op www.amsterdammuseum.nl/wereldgrachten om goed te weten wat scholen ter voorbereiding en/of verwerking in de klas hebben gedaan.

Start- en eindpunt: De Bazel

Het Werelderfgoed Podium, gevestigd in de Bazel (Vijzelstraat) is het startpunt van het programma. Er zijn twee museumdocenten-dagpassen voor de Bazel gemaakt. Meld je bij de dienstingang aan de Herengracht en zeg dat je de museumdocent-dagpas nodig hebt. Daarmee kan je ook voor 10 uur naar binnen en kan je boven bijv. koffie halen. Let op: de dagpas moet altijd weer ingeleverd worden. Deze mag niet mee naar huis!

In de Bazel worden de IIn welkom geheten door de museumdocenten. En hier staat ook de tas met materiaal klaar. De kinderen gaan na afloop niet meer mee naar binnen. Vanaf de boot gaan ze weer terug naar school.

Materialen voor onderweg

- Werkbladen
- Kaart van Amsterdam
- Gelamineerd beeldmateriaal ter illustratie
- Potloden/Markeerstiften

Samenwerking op de boot

In tegenstelling tot een les in het museum, werk je op de boot direct samen met je collega. Met z'n tweeën sta je voor een klas in een smalle ruimte. Dit betekent dat je goed moet samenwerken en afstemmen. In de pilot bleek het goed te werken om per thema af te wisselen. Houd je dus goed aan deze leidraad, zodat je collega logische bruggetjes kan maken.

- Spreek van te voren af wie de introductie doet in de Bazel.
- Spreek af wie er in de boot start.
- Assisteer elkaar! Als de ene MD vertelt, ondersteunt de ander door aan de andere kant van de boot bijv. beeldmateriaal te tonen, kinderen te motiveren antwoord te geven.

Praktische zaken op de boot

- Stap altijd voor de leerlingen op de boot. Stel je voor aan de schipper en een van de MDen neemt de route met de schipper door, terwijl de andere MD de kinderen aan boord laat.
- Vraag of de begeleiders van de klas (ouders) op de achterste bankjes gaan zitten.
- Probeer de kinderen zoveel mogelijk per 2-tal aan een tafeltje te laten zitten.
- Gebruik de (loop)microfoon, maar schreeuw er niet in! Je bent goed te horen.
- De MD die het verhaal vertelt/het thema behandelt, moet vooraan in de boot staan. Voor vragen/antwoorden kan je naar een kind toelopen, maar als je centraal vertelt altijd weer naar voren gaan!
- De MD die bij het thema assisteert gaat juist achterin staan. Neem de betreffende gelamineerde afbeeldingen mee en laat dit zien als je collega het aangeeft. Zorg dat de kinderen aan de achterste tafeltjes ook meedoen.
- Herhaal antwoorden van de leerlingen door de microfoon, of laat de lln in de microfoon praten.
- Gebruik de microfoon alleen voor het centrale verhaal. Als je rondloopt en kinderen helpt, doe je dit zonder microfoon.
- Het is de bedoeling dat de lln veel naar buiten kijken. Stuur hun aandacht dus goed: Als je verhalend vertelt over de grachten, dan kunnen ze tijdens jouw verhaal juist goed naar buiten kijken. Leg je iets uit over bijv. het werkblad? Vraag hun aandacht en zorg dat ze zich op jou focussen. Houd dit goed in de gaten!

- Is de boot niet op tijd: bel met de Canal Company: 020 2170500. Vertel dat de CULTUURBOOT niet op de aangegeven plek is.

- Is de klas er niet? Bel met Erica of Carola: 020 5231730

ROUTE

1. Bazel - Herengracht
2. Reguliersgracht
3. Prinsengracht
4. Amstel
5. Herengracht
6. Bijbels Museum/ Museum Cromhouthuizen (CH)
7. Herengracht
8. Leliegracht
9. Prinsengracht
10. Leidsegracht
11. Herengracht - Bazel

Duur

Het hele programma duurt 2 uur. Globaal (zonder looptijden):

- 15 min intro in de Bazel
- 30 min varen
- 30 min bezoek Cromhouthuizen
- 30 min varen

Specifiek:

- 5 min: Binnenlaten, gaan zitten in het infocentrum.
- 15 min: Welkom, korte intro informatiecentrum Werelderfgoed.
- 5 min: Lopen naar de boot aan de Herengracht.
- 30 min: varen
- 5 min: Uitstappen en lopen naar het museum
- 20 min: Bezoek Cromhouthuizen (= 10 min keuken + 10 min Grote Zaal – wissel)
- 5 min: Lopen + aan boord
- 35 min: Laatste deel vaart

- Verhalen vertellen, informatie verstrekken aan de hand van thema's.
- Dialoog aangaan met de leerlingen.
- Werkblad (kaartlezen, tekenen, schrijven)
- Specerijen ruiken/raden en roemer aanraken (in de Cromhouthuizen)
- Extra (historisch) beeldmateriaal tonen
- Tekenen aan De Langste gracht (sept-nov 2013)

3 THEMA'S

Handel, Groen, Wonen.

De thema's worden op vaste trajecten op de route besproken. Natuurlijk kunnen de thema's op verschillende plekken behandeld worden, maar we bouwen het verhaal zo op: intro/handel – woon/werkgracht – groen – handel – wonen.

Thema's en overgangen in een notendop.

Intro + Thema Handel

Route: Bazel – Herengracht t/m Reguliersgracht

We starten met het thema handel/werken, omdat dit de reden is dat Amsterdam zo groeide, uit z'n voegen barstte en dus moest uitbreiden. Je vertelt hierover in de Gouden Bocht. Geen werkgebied, maar een plek waar de rijksten der rijken woonden. Deze rijkdom zorgde voor alle bedrijvigheid en expansie. Leg in de Reguliersgracht uit dat je woongrachten, en woon-werkgrachten had zoals de Reguliersgracht. Bijzonder aan de grachtengordel was o.a. de halvemaaan vorm. Wijs op het werkblad.

Thema Groen

Route: Prinsengracht

Bruggetje: we zijn gestart in het meest chique stukje gracht (Gouden Bocht) waar alleen gewoond werd. We komen nu in de Prinsengracht. Hier werd zowel gewerkt als gewoond. Een minder chique gracht dus! Maar er is nog een heel bijzonder kenmerk van de grachtengordel. De Grachtengordel wordt niet alleen geroemd om zijn waterwegen, handel, rijke huizen en bijzondere

plattegrond, maar zeker ook om het groen! (vanaf Amstelveld, hier staan veel bomen). Voordelen groen samen met de kinderen verzinnen.

Vervolg thema Handel

Route: Amstel

De Amstel was de

Thema Wonen

Route: Herengracht tot aan de Cromhouthuizen

Bruggetje: jullie hebben al gehoord dat de toeristen in de 17de eeuw al vol bewondering naar de stad keken. Ze vonden het groen dus heel bijzonder, maar ook al die mooie grachtenpanden!

Opvallend zijn de verschillende geveltjes. Opdracht: gevels tekenen/benoemen. Wie woonden hier en hoe woonden ze hier?

Kijken en langzaam naar de Cromhouthuizen toewerken.

Samenvatting + herhaling thema's

Route: Herengracht – Leliegracht – Prinsengracht – Leidsegracht - Bazel

Op het laatste stuk route gaan we herhalen en beleven. Wat valt op? Rijke huizen aanwijzen, pakhuizen. Samen verzinnen hoe het toen zou zijn geweest.

....

Gelamineerde afbeeldingen

Er zijn per thema een aantal afbeeldingen op A3 gelamineerd. Van alles zijn 2 exemplaren, zodat een MD voorin de boot beeld kan tonen, en een MD achterin de boot.

WERKBLAD

De lln krijgen per 2-tal een werkblad. Op dit blad staan:

- een plattegrond van de grachtengordel,
- plekken waar ze schetsjes/tekstjes voor gaan maken
- 2 schilderijen
- ruimte om te schrijven (gedicht)
- een paar weetjes

Dit werkblad wordt in de loop van de vaartocht door de leerlingen in-, aan- en opgevuld, zodat ze aan het eind een mooi, eigen document van de grachten hebben. De MD motiveert de lln om het zo mooi mogelijk te maken!

Doel: de lln beter laten kijken, focussen op het thema, direct verwerken van informatie (gehoord/gezien)

Resultaat: een document waarbij de lln op een creatieve manier inhoud, eigen mening en het resultaat van 'goed kijken' hebben samengevoegd. Het document kan mee naar school waar het verder uitgewerkt kan worden en evt. geëxposeerd. Ideeën en suggesties hiervoor staan in de digitale lesbrieven (via website).

Op het blad staan geen opdrachten. De MD geeft zelf de opdrachten op de boot. Zo kan hij/zij variëren en de opdrachten aanpassen aan de groep. Ook als er een keer te weinig tijd is, is het niet erg als bepaalde dingen niet gedaan zijn. Dit werkblad geeft de lln houvast (waar zijn we? Wat is de samenhang?) en de mogelijkheid om zich creatief te uiten bij wat hij/zij ziet (tekenen, schrijven, opmerkingen plaatsen).

De opdrachten voor het werkblad:

- Detail van een schilderij met mensen: de lln verzinnen hier een scene bij (spreekwolkjes).
- Het schilderij van de Gouden Bocht kan aanleiding zijn om het over deze bocht te hebben. Vraag ze bijvoorbeeld om een lijn tussen het schilderij en de juiste plek op de kaart te trekken.
- Onderaan het werkblad zijn een paar grachtenhuizen afgedrukt uit het 'Het Grachtenboek' van Caspar Philips (1768-1770). De lln kunnen deze rij verder tekenen (topgevels).
- In het bootje met de zakken/kisten kunnen producten worden geschreven/getekend die in de 17de eeuw verhandeld werden.
- Er is ruimte voor het schrijven van een elfje.
- De lln houden met een marker de route bij.
- Op de witte vlakken maken lln onderweg snelle schetsen of schrijven ze.

Belangrijk! Kinderen kunnen helemaal opgaan in het werkblad. Laat ze per keer kort en snel werken en zorg dat ze weer naar buiten kijken. Gaan ze er toch nog teveel in op? Laat ze dan alleen een woord opschrijven of laat een schetsopdrachtje vervallen.

TEKENEN De Langste Gracht

DLG maakt samen met kinderen een 400 meter lange tekening van de grachten. Deze tekening wordt in december 2013 in het Amsterdam Museum geëxposeerd. Van sept-nov 2013 gaan de leerlingen tijdens Wereldgrachten werken aan deze lange tekening (het laatste half uur). De MDen begeleiden dit. Elk 2-tal krijgt een vel papier met alleen een horizontale middenstreep. Daag de kinderen uit om het hele vel vol te tekenen: boven de streep 'steen' onder de streep 'water'.

Gebruik alle schetsjes die eerder zijn gemaakt, om snel tot een mooie tekening te komen.

Start in het Werelderfgoed Podium – ca. 15 min

Ter voorbereiding: zorg dat je de tas en de rest van het materiaal klaar hebt staan. Ook is het handig om het beam-scherm te laten zakken, zodat de IIn niet zo erg afgeleid worden.

De museumdocenten wachten de IIn op bij de ingang van het Stadsarchief aan de Vijzelstraat. Doe je een ochtendprogramma? De deur gaat echt pas om 10u open. Een spectaculair gezicht als de grote kluisdeur naar beneden zakt!

De IIn houden hun jassen/tassen bij zich en gaan op de bovenste 3 treden van de tribune zitten.

De MD die de voorbereidende les heeft gegeven heet de IIn welkom en zijn/haar collega voor. Vraag of de leerlingen nog weten wat ze vandaag gaan doen. Vraag of een of twee leerlingen je collega kort kunnen vertellen wat ze in de voorbereidende les op school gedaan hebben. Evt. kan je de banner met het schilderij van Keun door een van de leerlingen laten zakken. Die hebben ze ook op school gezien.

Vertel dat ze nu in het Werelderfgoed Podium zitten. Op deze plek kan iedereen meer informatie krijgen over het Nederlandse Werelderfgoed. Nederland is het eerste land waar een nationaal Werelderfgoed informatiecentrum is! Weet iemand nog een Nederlands Werelderfgoed te noemen? Loop met de leerlingen naar de expo en laat ze de opstelling bij het genoemde erfgoed zoeken. Hier is ook een voorwerp bij tentoongesteld. Afhankelijk van welk erfgoed ze genoemd hebben, kan je het voorwerp toelichten of aan de leerlingen vragen te verzinnen wat het voorwerp met het erfgoed te maken heeft.

(zie de aparte bijlage met informatie over de voorwerpen en opstelling)

Vertel dat ze nu zelf de grachten vanaf het water gaan ervaren.

Verdeel in de hal van de Bazel de groep in 2-en (als dat nog niet op school is gedaan). De groepen vertrekken kort na elkaar naar de boot. (Dit kan al de groepsindeling voor de Cromhouthuizen zijn). Ga links langs de Bazel de Herengracht op. Na 50 meter zie je de boot in de gracht liggen. Vraag de ouders/begeleiders om achterin de boot te gaan zitten. Help daarna de IIn aan boord. Geef de leerkracht de taak om hierbij te helpen. De kinderen zo veel mogelijk in tweetallen (met hun gezicht in vaarrichting) laten zitten. Dit i.v.m. het werken in groepjes van twee.

BOOTTOCHT

De IIn zitten in de boot. De boot vaart nog niet.

De kapitein wordt voorgesteld en de regels op de boot worden uitgelegd (niet rennen, niet schreeuwen, graag vingers opsteken als je wat wilt zeggen, niet eten - als het warm is mogen ze wel drinken op een door jouw aangegeven moment - en geen rotzooi op de boot achterlaten, geen handen buiten boord en gewoon blijven zitten). Vertel dat ze te gast zijn op de boot.

Vertel dat we onderweg van alles gaan zien en horen en dat we 3 thema's behandelen:

Handel, Groen en Wonen. Laat bij elk thema de voorbeeldafbeelding zien (hoofdafbeelding). De thema's zien ze ook terug op hun werkblad. Er zitten meer afbeeldingen in de map. Je mag zelf bepalen of en welke afbeelding je later nog laat zien.

Leg het werkblad goed uit

- Laat centraal het blad zien en vertel dat ze kleine opdrachten op het blad gaan maken.
- Ze krijgen per tweetal een markeerstift waarmee ze de route op de kaart kunnen bijhouden.
- Vertel dat ze de werkbladen mee naar school mogen nemen om er daar verder aan te werken.

Vertel dat ze vooral veel om zich heen moeten kijken!

De boot gaat varen.

INTRO EN THEMA HANDEL

→ ROUTE: Herengracht + Reguliersgracht

Introttekst

(probeer zo verhalend mogelijk te vertellen)

Amsterdam was in de 17de een rijke stad. Er werd veel geld verdiend met de handel en de VOC voer over de hele wereld om handel te drijven. De jongens en mannen op de schepen hadden het echt niet zo goed, maar de handelaren die de verschillende goederen verhandelden wel. Zij werden enorm rijk! Door deze rijkdom en het feit dat Amsterdam een plek was waar mensen vrij mochten denken (verschillende religies) kwamen steeds meer mensen naar Amsterdam (bijv. vanuit Antwerpen). De stad barstte dus uit z'n voegen.

Er werd toen besloten om de stad uit te breiden. En niet zo maar een uitbreiding, met lukraak een aantal nieuwe panden, nee, er werd een bijzonder plan gemaakt: de grachtengordel. Dit plan is uniek, zeker in die tijd: 400 jaar geleden! Er werd een ring met water en bebouwing om de stad gelegd. Wie weet waarom dat zo slim was? (verdediging!!)

Wijs dit aan op het werkblad.

Waarom kan je zien dat dit een rijk stukje gracht was? Laat de kinderen goed naar buiten kijken en vraag ze te vertellen wat ze zien. O.a. de brede gevels zijn een voorbeeld van rijkdom.

Vertel kort dat er in de Herengracht eigenlijk alleen maar bewoond werd door rijke handelaren en schepenen (bestuurders). Vaak kochten ze twee kavels (stukken grond) waar ze dan huizen met een grote gevel op lieten bouwen. Het waren een soort stadspaleizen. Zien ze zulke panden?

WERKBLAD - HANDEL

- Op het werkblad staat een afb. van de Gouden Bocht (is ook op A3 aanwezig). Laat ze een lijn van dit schilderij naar de goede plek op de kaart trekken.

Het lijkt er nu op dat Amsterdam alleen maar rijke mensen had. Dat was natuurlijk niet zo! De arme mensen woonden niet aan deze grachten, zij woonden bijv. in de Jordaan (wijs aan op de kaart). En de aanleg van de grachten was natuurlijk ook een enorm karwei! Duizenden arbeiders waren bezig die grachten te graven, huizen te bouwen, bomen aan te planten. Kunnen ze zich voorstellen wat een enorme bouwput dat was?

Ondertussen is het wel duidelijk dat Amsterdam een waterstad is. Maar waarom is dat eigenlijk zo? Stel je voor, je leeft in de 17de eeuw en de burgemeester vraagt je om een plan te bedenken om de stad groter te maken. Zou jij dan ook grachten aangelegd hebben? Waarom wel/niet? Je kan toch ook gewone wegen aanleggen? Alle handel werd per schip gedaan, dus niets zo handig als waterwegen!

Hebben die grachten alleen voordelen? Nee, het stonk ontzettend! Iedereen gooide afval in het water en het was een open riool. Daar zat je dan in je stadspaleis, maar lekker ruiken, ho maar! Toch hadden ze het er voor over. Ten eerste stonken steden vroeger sowieso en ten tweede was de handel zo belangrijk dat je er veel voor over had.

(evt. kan je de foto laten zien met de vieze gracht uit de jaren '60 en de zwemmende Maxima)

Vraag de schipper kort te dobberen op de Amstel.

Vraag: Voor ons zien we de Hermitage, en rechts de magere brug. Kan iemand verzinnen waarom die brug zo heet? (vroeger was deze zo smal, dat 2 mensen elkaar nauwelijks konden passeren).

WERKBLAD - HANDEL

- Wijs ze op de plattegrond op het werkblad en vraag of ze aan kunnen geven waar we nu zijn. Geef de IIn als algemene opdracht mee dat ze goed moeten kijken en met een marker hun route moeten gaan bijhouden.

Bruggetje naar GROEN tussen de Magere Brug en het begin van de Prinsengracht:

We varen zo de Prinsengracht in. Dit is een woon-werkgracht. Hier werden in de 17de eeuw zowel pakhuizen als woonhuizen gebouwd. Het was de overgangsgrecht tussen de chique woongrachten, waar we net waren en de arbeiderswijken, zoals de Jordaan. Let zo goed op. Kunnen jullie een aantal verschillen zien?

Mogelijke antwoorden: woonboten, de gevels zijn smaller. Afhankelijk waar je vaart: er staan typische pakhuizen.

THEMA GROEN

→ ROUTE: Prinsengracht & Reguliersgracht

Meerdere thema-afbeeldingen

1) Afbeelding van net aangeplante bomen op een gracht.

Het schilderij van Keun

2) Gelamineerde iepenzaadjes (ook in een zakje)

Introttekst (vanaf het Amstelveld –verhalend te vertellen).

Aan je rechterhand zie je een plein met veel bomen. (Let op: dit zijn geen iepen, maar 46 Kaukasische Vleugelnootbomen, dit hoef je niet te vertellen).

Durft iemand te schatten hoeveel bomen er in Amsterdam staan? Zo'n 400.000!! De meeste van de bomen zijn iepen (meer dan 75.000). Er staan ook Plantanen, Lindes, Esdoorns en Accacia's.

Vanaf 1613, bij de aanleg van de grachtengordel werden meteen ook bomen aangeplant. Dat was bijzonder in die tijd (afb). Er werden stadshoutvesters benoemd en er kwam een bomenkwekerij in de stad. Vóór de 17de eeuw waren er alleen bomen in kloostertuinen. Nu stonden overal bomen langs de grachten en de grote binnentuinen achter de grachtenhuizen vormen al vier eeuwen lang de groene longen van de binnenstad. (Op de afbeelding zie je de jonge bomen in aanplant.)

Dat zag je nergens anders in Europa. Sommige toeristen van toen vroegen zich af of ze de grachtengordel een 'bos in een stad' of een 'stad in een bos' moesten noemen. Zo groen was het in hun ogen!

Vraag: waarom werden er eigenlijk zoveel bomen geplant? Mogelijke antwoorden (lees hierover verder in de bijlage):

- Moderne aanblik
- Een 'sieraad' voor de stad
- Schaduw (pleinen met markten: waren bedierven minder, dieren stonden in de schaduw)
- Versteving van de kades door de wortels
- Iepenloof was geschikt als veevoer

WERKBLAD- GROEN

- Laat ze minimaal 3 belangrijke functies van de bomen in de 17de eeuw invullen op het werkblad.

Waarom iepen?

De iep is sterk, schaduwrijk en leeft lang. Een perfecte stadsboom dus!

Iepenloof is heel goed voedsel voor dieren. In tijden van honger: ook goed eetbaar voor de mens!
Het hout werd gebruikt voor (je hoeft niet alles te noemen):

- meubels
- karrenwielen
- klompen
- *bootkielen*
- *dukdalven (aanlegpalen voor schepen)*
- *affuiten (onderstel voor vuurwapens)*

Laten zien: zaadjes van de iepen. Laat de IIn raden wat dit is. Vertel dat het de zaadjes van de iepen zijn en dat elk voorjaar er een ware sneeuwstorm in de stad is door al deze dwarrelende zaadjes. Hebben ze dat wel eens gezien?

→ De Reguliersgracht

Kijk om je heen. Deze gracht wordt door velen als een van de mooiste dwarsgrachten gezien. Wat vinden jullie? Vraag ze details aan te wijzen die ze mooi vinden. In de Reguliersgracht staan 'Duiveltjes iepen'. Dit type iep komt alleen in Amsterdam voor!

THEMA HANDEL

De grachtengordel die we nu allemaal kennen (of leren kennen) is in verschillende tijden aangelegd. We zijn nu in het gedeelte dat in de laatste fase is gebouwd. Dit stukje van de Herengracht wordt de Gouden Bocht genoemd. Kijk maar eens om je heen. Hier staan grote huizen met luxe gevels. De rijkdom werd m.n. vergaard door de handel in graan (WIC-Oostzee), maar natuurlijk ook andere handelswaren. Kunnen de IIn een aantal noemen? (specerijen, porselein etc).

WERKBLAD - HANDEL

- Op het werkblad staat een bootje afgebeeld. Laat ze een aantal handelswaren in de zakken schrijven/tekenen.

THEMA WONEN

→ ROUTE: Keizersgracht & Leidsegracht & Cromhouthuizen

Introtekst

Jullie hebben net gehoord dat de toeristen in de 17de eeuw al vol bewondering naar de stad keken. Ze vonden het groen dus heel bijzonder, maar ook al die mooie grachtenpanden! Geen wonder dat het op de werelderfgoedlijst staat.

We zijn ondertussen in de Keizersgracht aangekomen. Dit was ook een woongracht.

Kijkopdracht:

Stel je voor, we gaan terug in de tijd. Wat hoor je allemaal op de kade? Kijk naar buiten en denk de auto's en fietsen weg. Laat de kinderen reageren.

“Er reden bijv. een paar paard-en-wagens rond en over de brug een chique koets. Het ratelde en knarste op de klinkers. De bomen waren nog helemaal niet zo groot. Kleine, jonge boompjes stonden in strakke rijen langs de grachten. Netjes met een beschermende koker om de dunne stammen. Kinderen rennen over de kade. Ze spelen paardje en samen vormen ze een span. Ze moeten wel uitkijken voor de nieuwe bomen, want die mogen ze niet beschadigen! Daar staat een grote boete op. Misschien staat er verderop wel een marktkoopvrouw. Wat verkoopt ze? Even verderop helpt een jongetje een boot aan te meren. Een beetje bijverdienen. Een dienstmeid boent de stoep en een hond springt enthousiast om haar heen...”

De mensen die hier woonden hadden allemaal personeel. Zij kookten, maakten schoon, zorgden voor de kinderen. Eigenlijk runden zij het hele huishouden.

Kijk goed om je heen. Bij een heel aantal huizen zie je een verhoogde trap met daaronder een deur (goed voorbeeld is nr. 484). Hierdoor ging het personeel naar binnen. De rijke bewoners gingen via de hogere deur, bovenaan de trap. Straks gaan we een grachtenhuis van binnen bekijken.

WERKBLAD – WONEN 1

Je hebt je net even in de 17de eeuw gewaand. Op het werkblad staat een detail van een schilderij met een aantal mensen. Wat gebeurt daar? Verzin een scene met deze mensen. Schrijf hun tekst in de spreekballonnetjes.

Vraag: waarom denken jullie dat er in de Heren- en Keizersgracht niet mocht worden gewerkt? Bijv. omdat ze geen stank, afval en herrie wilden. De meest vieze beroepen werden dan ook in de Jordaan en de andere arbeiderswijken uitgevoerd.

GEVELS

Kijk goed om je heen. Welke topgevels zie je?

Benoem ze, laat ze op een afbeelding zien en geef ze opdracht om op d rij grachtenhuizen onderaan het werkblad aan te vullen met de topgevels.

GEVELS

Tussen 1613-1660 zag je voor woonhuizen vooral drie modellen. Een huis met een trapgevel was standaard, daarnaast was er het iets bredere pand met een variant op de halsgevel en ten slotte zag je brede panden met een top in het midden.

Vanaf 1660 (Vierde Uitleg) sieren panden met een hals- of klokgevel de grachten. Daarnaast kwam de lijstgevel in zwang. Vooral in de Gouden Bocht werden de echt bijzondere huizen gebouwd, de meeste groot, monumentaal en met zo'n lijstgevel.

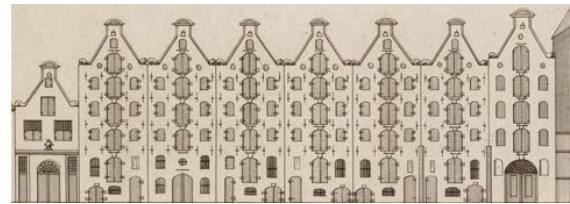
Trapgevel

De smalle en diepe Amsterdamse huizen hebben zadeldaken haaks op de straat of gracht. De topgevels volgen de vorm van het dak. Met de gemetselde gevels deden trapgevels de intrede. Een trapgevel is een topgevel die het dak trapsgewijs volgt.

Tuitgevel – vooral bij pakhuizen

De tuitgevel is een zeer versoberde versie van de trapgevel. De top van de gevel loopt uit in een rechthoekige hals. Ze zijn vooral te zien aan de achterzijde van woonhuizen en bij pakhuizen.

Halsgevel

Een halsgevel heeft meestal een rechthoekige top even breed als het middelste deel van het huis. De top wordt bekroond met een driehoekig of afgerond fronton. Aan weerszijde van de top zijn in de hoeken lagere ornamenten, zogenaamde klauwstukken, aangebracht.

Klokgevel

Een afgeleide van de halsgevel is de klokgevel. De naar binnen afgeronde zijden van de top werden vaak met natuursteen omlijst. Er zijn sobere versies, maar ook uitbundige.

Lijstgevel

De lijstgevel is een gevel met aan de bovenzijde een rechte daklijst. We zien deze vaak bij de brede, dubbele grachtenpanden uit de Vierde Uitleg.

→ Leidsegracht – Herengracht

Vertel in de Leidsegracht dat de IIn zo meteen de boot verlaten. Ze gaan een grachtenhuis met tuin bekijken: de Cromhouthuizen. Leg ze de regels voor in een museum uit (nergens aankomen, niet rennen en schreeuwen, bij elkaar blijven, wel: goed kijken).

CROMHOUTHUIZEN Herengracht 366-368

Thema: wonen + kinderen

Het gehele bezoek incl. uit- en instappen duurt 30 min!!

Als je de Leidsegracht uitkomt, zie je de gevels van de Cromhouthuizen vrij snel aan je linkerhand. De boot legt aan bij het Grachtenhuis. Vraag de leerkracht om 2 groepen te maken. (de boot wacht op jullie, je kunt alles laten liggen!)

Een MD gaat op de kade staan. De eerste groep gaat met hem/haar mee. De andere MD neemt de 2de groep mee naar de Cromhouthuizen.

Algemene info bij de Cromhouthuizen (*te vertellen op de boot, of in het huis*):

Dit zijn de vier huizen van de rijke koopman en rentenier Jacob Cromhout. (hij kon al van zijn geld leven!). Hij zelf bewoonde met zijn gezin het grootste huis. Hij geeft in 1660 de beroemde architect Ph. Vingboons de opdracht om de huizen te bouwen aan de Herengracht. 150 jaar lang wonen verschillende leden van de familie Cromhout in deze huizen. Het complex bestaat dus eigenlijk uit vierpanden met halsgevels.

Een groep start in de tuin of de Grote Zaal, een groep in de keuken. Daarna wisselen. Het bezoek is kort. De lln kunnen even aan het grachtenhuis 'snuffelen'. Het verhaal in het huis wordt verteld uit het oogpunt van kinderen. Hoe was het om toen te leven? Het inleven in het leven van een kind in de 17de eeuw staat centraal. Laat ze vooral veel rondkijken en zelf reageren/vertellen.

Verhaal bij tuin/Grote Zaal, max. 10 min

Toen dit deel van de grachtengordel in de 17de eeuw werd aangelegd, werd besloten dat het stuk grond dat iemand kocht maar voor de helft bebouwd mocht worden. Dus aan de straat het huis en daarachter moest een tuin komen. In eerste instantie werden bijv. kruiden en groenten verbouwd en achterin was een bleekveldje (daar werden lakens neergelegd om mooi wit te worden). Later werden de tuinen meer siertuinen. Afhankelijk van de mode werden er strakke patronen of juist slingerende paadjes aangelegd.

De tuinen waren bijna altijd voorzien van een mooi gedecoreerd koetshuis/tuinhuis. Ook hiervoor golden strenge regels. Ze mochten maar een bepaalde afmeting hebben.

Hoe leefden de kinderen in die tijd? We zijn nu in een huis van de rijke familie Cromhout. Zij hadden natuurlijk personeel en ook bijv. een kindermeisje of gouvernante/gouverneur. De kinderen aten meestal wel mee met hun ouders, maar ze werden vaak gedeeltelijk 'opgevoed' door het kindermeisje. De kinderen sliepen meestal wel samen op een kamer, maar niet bij het personeel. Het personeel sliep vaak op zolder, naast de goederen die daar waren opgeslagen. Het personeel sliep soms zelfs op een bank in de gang, naast de kamer van de heer deze huizes.

De rijke kinderen moesten gewoon meehelpen in huis. Meestal nam het personeel hun eigen kinderen mee, dus zo speelden arm en rijk samen als ze klein waren.

In de tuin mochten de kinderen alleen heel rustig spelen, omdat de tuinen oases van rust moesten zijn. En nog steeds. Je mag hier geen herrie maken of bijv. feestjes geven.

Kinderspelletjes op de grachten: bijv. paardje spelen langs de grachten. Kunnen de kinderen zelf nog andere spelletjes verzinnen?

Als je in de Grote Zaal bent en niet in de tuin: bespreek de tuinen zoals hiervoor beschreven en laat ze ook even in de kamer rondkijken. Dit waren de kamers waarin de bewoners lieten zien hoe rijk ze

waren. Hier mochten de kinderen zeker niet komen! Wat valt op? Misschien de grote hoeveelheden schilderijen op de muur? Dat was toen heel normaal. In deze kamers ontvingen de ouders van de rijke kinderen bijv. zakenrelaties of andere belangrijke mensen en er werden feesten gegeven. Laat de IIn even rondkijken en vertellen wat ze opvalt. Het is niet de bedoeling dat je de schilderijen gaat bespreken. De focus moet op het wonen blijven.

Ouders en kinderen deden in die tijd erg weinig samen. Het was niet echt gezellig. Kinderen waren de oudedagvoorziening en om de familielijn door te zetten. Het ideaal van liefhebbende ouders die leuke dingen met je doen komt pas veel later! Kinderen kwamen niet veel in deze mooie zaal. Maar rijke kinderen kregen wel muziek, zang en dansles. Misschien stond hier vroeger wel een piano forte en kregen ze hier les. Dan konden ze ook even genieten van die mooie kamers van hun ouders! Kinderen werden wel geportretteerd als opvolger in de lijn van de familie. Wat vinden jullie ervan dat kinderen niet met hun ouders speelden?

Laat de mooie wenteltrap in de gang zien.

School of werken?

Scholen zoals we die nu kennen, waren er in de 17de eeuw nog niet (pas in de 19de eeuw). De rijke kinderen kregen les van hun gouvernante of gouverneur (vanaf ongeveer 8 jaar). De armere kinderen kregen helemaal geen les. Zij hielpen al jong mee met het werk van hun ouders. Je werd leerling bij je vader en kinderen boden hun diensten aan op straat. Bijv. het duwen van karren. Kunnen de leerlingen meer karweitjes verzinnen? (vasthouden van een paard, boten helpen aanmeren, klusjes in huizen)

In de gang: Laten de IIn de mooie wenteltrap zien!

Verhaal bij de keuken – max. 10 min

Je bent nu in een van de oudste keukens van Amsterdam. Deze keuken stamt nog uit de 17de eeuw! Wat valt jullie op? Laat de IIn reageren.

In deze keuken werd natuurlijk gekookt, maar ook gegeten. Wie denk je dat hier aten? (personeel + de kinderen van de bewoners).

In de 17de eeuw kon je niet gewoon water drinken, dat was niet schoon genoeg. Daarom dronken veel mensen bier, ook kinderen. Er zat maar weinig alcohol in, zo werd je niet ziek. De rijke mensen dronken natuurlijk ook wijn.

Hoe aten de mensen toen? Meestal van tinnen borden en met hun handen + mes. Het mes was om bijv. vlees mee te snijden. Bezoek nam vaak zijn eigen mes mee.

Laat het roemerglas zien. Wat valt je op? Op de steel van het glas zitten 'bobbels'. Dat ziet er helemaal niet handig uit. Waarvoor denk je dat dat is? Mensen kregen door het met hun handen eten heel vette vingers. Om te voorkomen dat het glas uit hun hand zou vallen, maakte men deze glazen. Handig hè?

Op de boot hebben we het gehad over handelswaren. Jullie hebben o.a. specerijen genoemd (zo niet hier introduceren). Laat de IIn aan de potjes ruiken. Wie weet welke specerij het is?

Wisselen van de groepen.

A) DE LANGSTE GRACHT

→ Herengracht – Leliegracht – Prinsengracht (of Keizers) – Leidsegracht – Herengracht (laatste lus tot aan de Bazel)

Op dit laatste gedeelte (ca. 30 min) gaan de IIn aan de slag met De Langste Gracht. Laat ze hun werkbladen aan de kant schuiven en deel de vellen papier + doosjes met potloden/krijt van DLG uit.

Opdracht: in dit laatste halve uur gaan we samen werken aan de langste grachtentekening! Samen met andere kinderen proberen we 400 meter gracht te tekenen. Deze enorm lange tekening wordt in december tentoongesteld in het Amsterdam Museum.

Hoe gaan we dat doen?

Jullie hebben allemaal een vel papier met 1 middenstreep. Boven de streep komen stenen (huizen enz), onder de streep...water!

Vraag aan de hele groep: wat vond je interessant? Bijzonder? Gek? Ga in op een of twee antwoorden en daag ze uit om te starten met tekenen. Werk groot!

Durven ze niet? Geeft duidelijke instructies. Laat ze hun schetsjes erbij pakken. Laat ze een huis en/of pakhuis tekenen en hun detailschetsen hiervoor gebruiken.

Loop rond en motiveer ze. Geef tips.

Mogelijkheden:

- *Geef de ene groep de opdracht om met het thema WONEN aan de slag te gaan, de andere helft bijv. het thema GROEN. Elke MD begeleidt zijn/haar groep bij het thema.*
- *Introduceer het thema WATER. Wat zou er allemaal in de grachten te vinden zijn?*
- *Voel je vrij om met ideeën en tips te komen. Alles is goed, als het maar aansluit op wat ze gezien, gehoord en gedaan hebben en het moet binnen een half uur af zijn!*

Aankomst Bazel

In de boot IIn bedanken voor hun aandacht en ze een goede terugreis wensen. Nodig ze uit om nog eens in het AM langs te komen als ze nog meer over hun stad te weten willen komen.

B) Creatieve opdracht

→ *Herengracht – Leliegracht – Prinsengracht (of Keizers) – Leidsegracht – Herengracht (laatste lus tot aan de Bazel)*

Na de Cromhouthuizen ga je geen nieuwe thema's aansnijden maar kom je terug op wat ze hebben gezien. Veel interactie en dialoog.

Wat vonden ze interessant? Wat is ze bijgebleven? Zouden ze er wel bij geweest willen zijn tijdens de aanleg van de grachtengordel? Kunnen ze nu een paar dingen noemen waarom de grachtengordel op de werelderfgoedlijst staat?

Je kunt er nu voor kiezen om te tekenen of om een gedichtje te maken (beide is waarschijnlijk teveel)

Optie 1 - Tekenen

De IIn hebben nu een heleboel gezien en gehoord. Wat vonden ze het meest interessant? Laat ze daar kort over nadenken.

Deel de tekenvellen uit. Daar zien ze 1 grachtenhuis afgebeeld met links en rechts ruimte.

Opdracht: teken met z'n tweeën aan elke kant een volgend grachtenhuis (verder tekenen). Bedenk welke gevel je dit huis geeft en teken ook dat wat je zo interessant vond.

Voorbeeld: je vond het verhaal van de bomen interessant? Teken dan in ieder geval ook een boom voor je huis. Laat ze vooral veel naar buiten kijken en daar inspiratie vandaan halen.

De tekeningen worden in zwart/wit gemaakt. Het is aan de school of ze later in de klas het verder in kleur uit gaan werken.

Deel de zwarte stiften uit.

Optie 2 – Schrijf een Elfje

In het midden van het werkblad is ruimte voor tekst: een elfje.

Een elfje is een gedichtje van 11 woorden. Het is een strak schema, daarom makkelijk te maken. Het hoeft niet te rijmen!

Regel 1: 1 woord

Regel 2: 2 woorden

Regel 3: 3 woorden

Regel 4: 4 woorden

Regel 5: 1 woord

Voorbeelden:

Groen
Veel iepen
Mooie, dwarrelende zaadjes
Net als winterse sneeuw
Lente

Grachtengordel
Zo bijzonder
Water, huizen, groen
Het is nu werelderfgoed
Trots!

Vraag ze of ze een gedichtje willen schrijven over (kies wat bij de groep past):

- wat ze het meest bijzonder vonden onderweg.
- een van de thema's. Ze starten dan met het thema als eerste woord.
- Het leven aan de grachten. Dus inleven alsof ze er in de 17de eeuw woonden.
- Een gedichtje over werelderfgoed.

Leg het 1x centraal uit (met het gelamineerde voorbeeld). Daarna gaan jullie samen langs de groepjes. Help ze, geef ze tips.

Vraag een aantal leerlingen hun gedichtje voor te lezen. Laat ze naar voren komen. Durft niemand? Lees er zelf een paar voor.

Aankomst Herengracht/Bazel

In de boot In bedanken voor hun aandacht en ze een goede terugreis wensen. Nodig ze uit om nog eens in het AM of het werelderfgoed centrum langs te komen als ze nog meer over hun stad te weten willen komen.

BIJLAGE MET EXTRA INFORMATIE PER THEMA

Let op! de informatie die hieronder beschreven staat, kan (onderweg) verteld worden. Er zijn extra weetjes om je verhaal aan te kleden en achtergrondinfo, zodat je op vragen kunt antwoorden. Ook kan je hier de antwoorden vinden op de vragen die je de kinderen onderweg stelt. Maar, houd je wel aan het thema per deel-route. Het is erg verleidelijk om allerlei informatie te geven op verschillende plekken tijdens de vaart. In de pilot bleek het beter te werken als we ons vast hielden aan het thema.

WERELDERFGOED

Wat is werelderfgoed?

Je bent werelderfgoed als je uitzonderlijk en universeel bent en voldoet aan minimaal een van de tien criteria van UNESCO.

NL houdt er rekening mee of de mogelijke werelderfgoederen iets vertellen over ons land en onze unieke plek in de wereld. De thema's van Nederland zijn Waterland, Nederland als burgersamenleving en Nederland als ontworpen land.

Landen kunnen zelf mogelijk erfgoederen aandragen en dan kunnen ze op een nominatielijst komen. De Werelderfgoed-status is vooral een grote eer. Het is een internationaal teken van waardering. Het is een soort keurmerk, als een Michelinster. Eenmaal op de lijst, moet je het erfgoed ook goed behouden voor de volgende generaties.

Op dit moment zijn er 9 werelderfgoederen in NL:

1. Waddenzee
2. Droogmakerij De Beemster
3. Rietveld Schröderhuis
4. Kinderdijk (molens)
5. Woudagemaal Lemmer
6. De historische binnenstad van Willemstad op Curaçao
7. Stelling van Amsterdam
8. Schokland en omgeving
9. Grachtengordel (sinds 2010 op de lijst)

Waarom staat de grachtengordel op de lijst:

1. Deze 17de eeuwse stadsuitbreiding is uniek in de wereld.
2. Belangrijke aspecten: burgercultuur en burgerbestuur, grootschalige en planmatige stadsuitbreiding, architectuur, water, groen, handelsgeest, vrijhaven en wereldhaven.

Extra info over de voorwerpen in het Werelderfgoed Podium

1. Grachtengordel Amsterdam - Passer en winkelhaak

Deze ijzeren winkelhaak en passer, beide uit de periode 1575-1600, zijn gevonden bij de archeologische begeleiding van de aanleg van de Metro-Oostlijn op het Waterlooplein in 1972. Beide stukken werden gebruikt om te meten. Op de winkelhaak ontbreekt een schaalverdeling, maar het is aannemelijk dat er gemeten werd in Amsterdamse voeten van 28,3 cm. Dergelijke meetinstrumenten waren onmisbaar bij de aanleg van de grachtengordel in de 17e-eeuw.

Collectie Bureau Monumenten & Archeologie

2. De Stelling van Amsterdam - Twee sleutels

Deze sleutels, beide van rond 1910, zijn afkomstig van twee forten die onderdeel uitmaken van de Stelling van Amsterdam: Fort aan den Ham (ten noorden van Amsterdam langs het spoor tussen Krommenie en Uitgeest) en Fort Waver-Amstel (ten zuiden van Amsterdam). Er moeten honderden sleutels in omloop zijn geweest om alle deuren van alle 46 forten en batterijen te kunnen openen en sluiten, maar net als vrijwel de hele inventaris is het gros hiervan verdwenen.

Bruikleen van Stichting Fort aan Den Ham

3. De Beemster - Hollandse cirkel of cirkel van Dou

Dit instrument werd eeuwenlang gebruikt om grote gebieden mee in kaart te brengen. Het werd ontwikkeld en voor het eerst toegepast door landmeter en uitvinder Jan Pietersz. Dou bij metingen voor de bedijking van de Beemster in 1608. Dit is een laat exemplaar uit ca. 1896, gemaakt door W.F. Stanley in Londen. Men kan er loodlijnen mee uitzetten, kompasrichtingen mee bepalen en hoeken mee meten, zowel horizontaal als verticaal. Aan dit instrument, en zijn uitvinder, heeft de Beemster zijn beroemde geometrische patroon te danken.

Bruikleen van Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier

4. Rietveld Schröderhuis - Divantafel

Dit meubel is in 1923 door Gerrit Thomas Rietveld ontworpen als een bijzettafel voor de divan die de eerste jaren bij de haard op de bovenverdieping van het Rietveld Schröderhuis stond. Bij dit asymmetrische meubel gebruikte Rietveld kleur om de onafhankelijkheid van de vlakken te accentueren. Voortbordurend op deze en andere meubelontwerpen, en de ideeën van De Stijl, maakte Rietveld een jaar later het huis als een driedimensionale, asymmetrische compositie.

Replica. Bruikleen van het Centraal Museum Utrecht

5. Kinderdijk - Peilschaal

Een peilschaal is een instrument om de stand (het peil) van bijvoorbeeld water in een rivier te meten. De peilschaal is onmisbaar voor Kinderdijk, waar een samenspel van dijken, boezems, molens en gemalen ervoor zorgt dat het water in de polders op peil wordt gehouden. Overtollig water wordt vele meters omhoog gebracht tot het in de rivier de Lek terecht komt, vanwaar het naar zee stroomt. Deze peilschaal stond jarenlang in de boezem naast het Wisboomgemaal.

Bruikleen van Stichting Werelderfgoed Kinderdijk

6. Schokland - Houten palen

Deze houten palen zijn opgegraven aan de rand van het voormalige eiland Schokland. Na 1600 werd geprobeerd de kust van Schokland te verstevigen met paalschermen en kistdammen. Deze houten zeeweringen hadden echter ernstig te lijden onder de paalworm. Deze weekdieren borden gaten in het hout, waardoor het begon af te brokkelen en de zee langzaam bezit nam van het eiland. In 1859 besloot de regering dat alle bewoners van Schokland moesten vertrekken.

Bruikleen van Museum Schokland

7. Woudagemaal - Schaalmodel stoommachine

In de machinehal van het Woudagemaal staan vier van deze stoommachines met daaraan gekoppeld vier vliegwielen, die in werkelijkheid per stuk 10.000 kilo wegen. De stoommachines zetten de warmte-energie van de stoom via de vliegwielen om in bewegingsenergie. Hiermee worden de waterpompen aangedreven die gezamenlijk per minuut 4 miljoen liter en per dag ongeveer 6 miljoen m³ water kunnen verplaatsen vanuit de boezem naar het IJsselmeer.

Bruikleen van Stichting Ir.D.F.Woudagemaal

8. Waddenzee –installatie ‘Modderontmoeting #22’ door architect John Lonsdale)

De Waddenzee verandert continu. Dit komt door de natuurkrachten, zoals wind, getijden, golven en het transport van zand en door de activiteiten van planten en dieren. Het wad, een modder- of

zandplaat die in een ondiepe zee is ontstaan, zit vol leven. Architect en landschapskunstenaar John Lonsdale verzamelde modder voor de kust van het voormalige eiland Wieringen, ten oosten van Den Helder, en maakte deze sculptuur die met de tijd steeds zal veranderen.

9. Willemstad, Curacao - IJsselstenen

Deze steentjes, afkomstig uit de omgeving van de Nederlandse rivier de IJssel, werden in de 17e eeuw als balast meegenomen aan boord van schepen van de West-Indische Compagnie die richting Curaçao voeren. Na aankomst werden ze gebruikt bij de bouw van belangrijke gebouwen, zoals forten, maar ook voor woonhuizen en voor de bestrating van delen van Willemstad. IJsselstenen waren veel sterker dan de lokaal gewonnen stenen van koraal.

Bruikleen van Gobiernu di Korsou

Kijk voor meer info op www.werelderfgoed.nl/podium

Handel

De Gouden Bocht (Herengracht tussen de Leidsegracht en de Amstel) moest echt een woonplek op stand worden en blijven. Daarom kwamen er allerlei keuren (regels):

- Tussen de Heren- en Keizersgrachten mochten geen bedrijven komen die stonken of herrie maakten zoals: looiers, azijnmakerijen (stank), steenhouwers, kuipers, smeden (herrie), teersmelterijen, kaarsenmakerijen (brandgevaarlijk).
- Verder mochten de erven in de laatste aanleg niet verder dan 100 voet bebouwd worden (= ongeveer de helft tuin). Zo ontstond een mooie, rustige groene oase tussen de grachten.

Gouden Bocht: strikt genomen het stuk tussen Leidse gracht – Vijzelstraat (bocht = knik in de gracht / goud = mooie huizen, rijke bewoners)

Gevels Gouden Bocht: in de loop van de 18de eeuw zijn deze aan de toen geldende mode aangepast: Lodewijk- stijlen.

Midden 17de eeuw: 'strakke stijl' = sobere vorm van classicisme

18de eeuw: franse stijl, die aansloot bij de 'strakke stijl'. Meer variatie.

Veranderingen begin 20ste eeuw:

Er kwamen nieuwe bedrijven: banken, handelskantoren, zij hadden meer ruimte nodig. De panden in de Gouden Bocht werden achter de gevels samengetrokken. Van buiten kon je dat niet zien. Echter de vroegere sociale samenhang verdween daarmee. Men kende zijn burens niet meer. De rijken trokken naar het Gooi en de Vondelparkbuurt/Zuid. Steeds meer woonhuizen werden kantoor. Door de verbreding van de Vijzelstraat verdwenen zelfs een heel aantal mooie panden. Ook door de bouw van de Ned. Handelsmaatschappij door Bazel (1920-26). Het gebouw waar we vandaag in gestart zijn. Dit gebouw loopt helemaal van de Herengracht tot aan de Keizersgracht. Dus totaal niet volgens het stedenbouwkundige plan van de 17de eeuwse grachtengordel!

Wat vond je op welke gracht?

Herengracht: woongracht voor de rijksten: burgemeester, bestuurders van de VOC, bankiers, kooplieden.

Keizersgracht: andere rijken, w.o. handelaren.

Prinsengracht: mengfunctie tussen werken en wonen. De gracht is de overgang naar de arbeiders.

Bouwen van grachten was een enorme onderneming waar de hele stad wat van merkte. Duizenden arbeiders waren jarenlang aan het werk: grachten werden gegraven, sluisen aangelegd en zand werd aangevoerd vanuit het Gooi.

Vooraf aan de Herengracht waren de mensen zo rijk dat ze twee kavels kochten en zo een dubbele gevel hadden (stadspaleizen).

Weetjes op de route Herengracht - Amstel

- Direct na de Bazel, onder de brug door aan de rechterkant: de Burgemeesterswoning! Vertel kort dat hier sinds 1927 de burgemeesters van A'dam wonen. Er hangt een camera aan de gevel, ter beveiliging! Vaak ben je er net te snel voorbij. Het hoeft niet perse vermeld te worden.

Het huis is gebouwd in 1671-1672 in opdracht van de koopman en bewindvoerder van de WIC, Paulus Godin. Hij en zijn latere familie woonden hier voornamelijk in de wintermaanden. In de zomer woonden ze in buitenverblijven. Het huis staat op 2 kavels. Dat gebeurde meer in dit chiquere deel van de grachtengordel = extra groot + chique. In 1791 is

het pand verbouwd. Sinds 1927 in gebruik als ambtswoning van de burgemeester. Deels werk, deels woning.

- Langs deze voorname grachten werden klinkers gelegd, zodat iedereen met schone voeten naar binnen kon...maar paard & koets die natuurlijk ook heel voornaam waren, maakten een hels kabaal op die klinkers! Daarom werd in de 17de eeuw al een max. snelheid ingevoerd en was men verplicht de kortste route naar huis te nemen. Ook waren er regels voor de breedte van de wielen.
- Alleen artsen hoefden zich niet aan deze regels te houden: zij moesten met gele letters 'medicijn' op hun koets zetten en dan mochten ze overal rijden!
- Paard en wagen reden 's avonds in de 17e eeuw nog wel eens het water in. Er was natuurlijk ook maar weinig verlichting.... Helaas vielen hierbij ook doden...
- Op de Amstel: Aan de overkant zie je de Hermitage en Carré, en rechts natuurlijk de Magere Brug.
- De Magere Brug is rond 1670 gebouwd. Deze voetgangersbrug was vroeger zo smal, dat je elkaar nauwelijks kon passeren. Vandaar 'mager'. Er stonden vroeger olielantaarns op.
- Amsterdam was de eerste stad ter wereld met een goed georganiseerd verlichtingssysteem.
- De Hermitage werd in 1681 gebouwd als oude vrouwenhuis (bejaardenthuis). Later kwamen er ook mannen en in 2009 werd het verbouwd tot de Hermitage (dependance van de Hermitage in St. Petersburg)
- Carré is in 1887 door circusartiest Oscar Carré gebouwd. Het was oorspronkelijk dus een circustheater. De familie Carré gaf hun eerste optreden in Amsterdam in 1863 tijdens de jaarlijkse kermis op het Amstelveld.

Extra info over water & grachten *(samenhangend met de 3 thema's)*

De grachten stonken vreselijk door al het afval en de rioolfunctie. Een ding hielp wel, maar het was ook onhandig: het water in Amsterdam had een open verbinding met de (Zuider)zee, waardoor er eb en vloed was. Door de wisseling van hoog en laag water spoelde de stad automatisch door. Dat was wel fijn. Jammer was alleen dat je soms een te lage waterstand had (boten konden dan niet meer varen) of een te hoge (huizen liepen onder). Daarom hebben ze sluisen gebouwd. Als je vooruit kijkt zie je de Amstelsluisen (1673). Nu konden ze de waterstand regelen!

Waterweetjes:

- Al die grachtenpanden (en alle andere panden ook) moesten op palen gebouwd worden, omdat de grond te nat/drassig was. Zonder palen zouden alle huizen in de blubber zakken.
- Al die mensen die aan de grachten woonden, maar er ook werkten (m.n. dwarsgrachten) gooiden een heleboel troep in de grachten. Het was eigenlijk een open riool!
- Doordat er nog geen sluisen waren was er dus laag (eb) en hoog (vloed) water in de stad. Hierdoor werden de grachten op natuurlijke wijze doorgespoeld. Wel zo fris!
- Mensen konden in de 17de eeuw geen water uit de grachten drinken. Dat was veel te vies. Wel werd er regenwater opgevangen dat in de kelders werd opgevangen. Hiermee werd bijv. gekookt.
- Omdat de kelders onder waterniveau waren en er eb en vloed in de stad was, hadden mensen drijvende kelders. Deze dreven dus mee op de getijden!
- Eind 17de eeuw werden er sluisen aangelegd. Toen konden de mensen het waterpeil zelf regelen. En zo konden ze de grachten dus ook doorspoelen.
- Drinkwater werd aangevoerd uit bijv. het Gooi. Het water werd met schepen in de stad vervoerd. Handig die waterwegen!
- Bijna iedereen dronk bier, ook de kinderen. Er zat weinig alcohol in en daardoor was het veiliger dan water drinken.
- Pas in 1853 kwam het eerste tapwater in Amsterdam. Daar konden mensen 'emmertjes water halen' tegen betaling.

- Waterstad werd wegenstad: vervoer via water werd vervangen door vervoerd per auto/tram.

Vissen

Er was een tijd dat de grachten zó vies waren dat vissen er onmogelijk konden leven. Inmiddels is dat gelukkig anders. Er zijn genoeg vissers die hun best doen om de grootste baarzen, snoekbaarzen, karpers, snoeken, brasem, voorn en paling te vangen. Behalve in de grachten zijn er natuurlijk ook vele soorten vissen te vinden in de Amstel, het IJ en de havens. Zoals de giebel, zwarte grondel, het harnasmannetje, vlokreeften, haring en krabben. Om maar wat te noemen.

GROEN

Bomen

In Amsterdam werden vanaf omstreeks 1600 langs iedere nieuwe gracht systematisch bomen geplant. Ze boden ze een moderne aanblik. Tegelijk zorgden ze voor een levendige en schilderachtige sfeer. Het groen vormde een prachtig contrast met water en steen. En ook niet onbelangrijk: de bomen boden in de zomer een verkwikkende schaduw.

Tot 1600 waren er behalve in tuinen en boomgaarden nauwelijks bomen te bekennen in de stad. De aanplant van bomen werd onderdeel van de Derde en Vierde Uitleg. De rest van de oude stad werd ook aangepakt. In lange, regelmatige rijen verschenen bomen langs de grachten.

In de loop van de zeventiende eeuw kwamen er steeds meer iepen. Deze soort is goed bestand tegen het 'stadsleven', is sterk en heeft een dicht bladerdak dat flinke schaduw geeft. De 'Hollandse iep' werd gekweekt in de stedelijke boomkwekerij, tussen de huidige Eerste Constantijn Huyjgensstraat en de Bosboom Toussaintstraat. Tegenwoordig zijn er meer dan 40 soorten iepen in Amsterdam. In totaal zijn het er ruim 75.000. Nergens ter wereld staan zoveel (soorten) iepen bij elkaar.

De bomen waren bovenal een 'sieraad' voor de stad. Ze konden bovendien minder aantrekkelijke zaken aan het oog onttrekken. En, ook heel belangrijk, ze verstevigden de kades met hun wortelstelsels. Daarnaast boden de volle kruinen in de zomer beschutting. Met name op marktpleinen vol vee en bederfelijke goederen was dat nuttig. Bovendien was het iepenloof geschikt als veevoer. De stadsbomen dienden ook nog eens als productiebos.

Groene weetjes:

- Er staan nu wel 400.000 bomen in Amsterdam!
- Er stond een straf op het beschadigen of vernielen van bomen: een geseling, die je kon afkopen met 25 gulden. Heel veel geld in die tijd!
- In het begin van de 17de eeuw (1612) werd het verboden om meibomen op huizen in aanbouw te plaatsen (dat is nu vaak nog traditie: een meiboom op het dak of soms zie je ook een kerstboom). De stad was bang dat als iedereen die ging bouwen een boom op z'n huis zette er geen bomen meer over zouden zijn! Dat zegt wel wat over hoe enorm veel er toen werd gebouwd.
- Er werden niet alleen bomen langs de grachten gebouwd, maar ook in de Jordaan. Dat had ook een technische reden: de grond werd daar opgehoogd en door de bomen spoelde het zand niet zo snel weg.
- Bomen waren ook 'schaamgroen': ze werden om minder mooie plekken te verhullen. Zo werden huizen voor 'gestoorden' omzoomd door bomen, zodat je niets zag.
- Bomen versterken de kades.
- Bomen stonden altijd op markten: ze zorgden voor koelte voor dieren en bederfelijke waren.

Oorspronkelijk werden Linden aangeplant. Maar deze bomen werden al snel vervangen door de iep. Lindenhout is heel zacht en werd alleen gebruikt voor het maken van touw, matten en sandalen. Maar dit werd al snel vervangen door hennep en vlas.

De aanleg van de grachtengordel was de grootste planmatige stedenbouwkundige uitleg in Europa in de 17de eeuw. De stadsboom werd geïntroduceerd en dit was de grootste systematische aanplant van stedelijk groen in de geschiedenis!

Een Duitse toerist (Phillip von Zesen, 1664) over Amsterdam: "Deze drie grachten bekijken we met verbijstering. Het lijkt wel of we in een aards paradijs zijn. Een uitgestrekt lustoord met lange waterstromen en rijen mooie en heerlijk gedecoreerde huizen, die er soms als feestpaleisjes bijliggen. Bovendien zijn ze onder de groene bomen en langs het water voorzien van goede wegen, zo lang dat je het einde niet kan overzien." [taal licht gemoderniseerd]

Vogels

In de schors van de iepen leven allerlei insecten die een smakelijk hapje zijn voor vogels. En dus kunnen de kenners onder ons de merel, mus, pimpelmees, koolmees, boomkruiper en grote bonte specht aan de grachten spotten. Of wat vliegensvlugge gierzwaluwen op muggenjacht. Ook zijn er gaaien en halsbandparkieten. Zelfs de slechtvalk wil zich nog wel eens in de stad vertonen om jacht te maken op zo'n parkietje. Duiven en reigers komen gezellig schooien om koek, brood of patat. Vogels genoeg dus in Amsterdam.

Reguliersgracht:

- De bruggen hier waren van steen, dat was voornamer dan de houten wipbruggen. Het middelste gedeelte van de bogen van een brug moest wel zo hoog zijn, dat een ongeladen boot (die dus hoger ligt) eronder door kon. In de Prinsengracht waren nog wel houten wipbruggen.
- **Reguliersgracht 63** valt een beetje uit de toon. Dit huis is in de 19de eeuw gebouwd (1882) op een 17de eeuwse fundering. De architect Isaac Gosschalk bouwde een op de Duitse Middeleeuwen geïnspireerd huis/kantoor voor de timmerman en aannemer Zeeger Deenik en Zoon.
- Hier zijn de 7 mooie boogbruggetjes. Dit is een dwarsgracht. In de dwarsgrachten werd vaak wel gewerkt (in tegenstelling tot de woongrachten zoals de Herengracht). Dat kan je o.a. nog zien aan pakhuizen. In pakhuizen werden handelswaren opgeslagen. Wijs een pakhuis aan en benoemd de kenmerken of pak er evt. de afbeelding bij.

Wonen

Grachtenpanden (van de website van bureau Werelderfgoed)

Constructie

Aanvankelijk waren de Amsterdamse huizen opgetrokken met een houtskelet en houten wanden. Met het oog op brandgevaar werden in de loop van de zestiende eeuw die houten zijmuren vervangen door stenen muren. Later werkte men niet meer met houtconstructies, maar werden balken direct in dragende, bakstenen muren gelegd. De grote ruimtes van de grachtenhuizen konden door houten wanden of niet-dragende muurtjes opgedeeld worden.

Woon- en werkgebouw

In het zeventiende-eeuwse koopmanshuis konden wonen en werken gecombineerd worden. De bovenste verdieping(en) en de pakzolder fungeerden vaak als opslagruimte. Voorraadluiken en de hijsbalk op de vliering getuigden van de zakelijke functie van het huis. De kelder diende ook voor opslag of kon dankzij de eigen ingang verhuurd worden.

Hijsbalk

Bij het smalle koopmanshuis, maar natuurlijk ook bij de pakhuizen, is de hijsbalk met haak een zeer kenmerkend en functioneel element in de gevelpartij. Hijsbalken dienden om goederen in of uit de pakzolders te takelen, waarbij een touw over een katrol langs de balk werd geleid. De hijsbalk is stevig verankerd in het gebouw. Tegenwoordig wordt bij verhuizingen dankbaar gebruik gemaakt van de hijsbalken. Grote huisraad kan namelijk onmogelijk door de krappe trappenhuizen omlaag of omhoog. Zo zijn de hijsbalken nog steeds functioneel.

Flexibel

De functie van de Amsterdamse grachtenpanden kon in de loop der tijd gewijzigd worden. Zo zijn de pakhuizen tegenwoordig in gebruik als woning en zijn bedrijven juist in voormalige woonhuizen gevestigd. De grachtenpanden zijn in die zin multifunctioneel gebleken, uiteraard binnen de grenzen van de monumentenstatus. Het is een van de redenen waarom de grachtengordel nog steeds een gewilde locatie is. Maar het laat bovendien zien dat een zorgvuldig monumentenbeleid hand in hand gaat met een dynamische, stedelijke transformatie.

Weetjes:

- Vroeger werd er alleen gewoond aan de Heren- en Keizersgracht in mooie panden en werd er gewerkt in de pakhuizen aan de zijgrachten en de Prinsengracht. Nu is het vaak andersom! De pakhuizen zijn vaak verbouwd tot woningen en in de eens zo dure woonhuizen zitten nu dure kantoren...
- De Keizersgracht is de breedste gracht: ruim 28 meter.
- Kralentuinen. In de winter waren er geen kleurrijke bloemen tussen de buxushagen. Er werden gekleurde kralen in de bloemenpatronen gelegd!

Cromhouthuizen

In het huis zijn nog twee keukens uit de 17de eeuw aanwezig. Bijzonder!

Dit is een unieke situatie, want beide keukens stammen nog uit de tijd van de bouw van de panden in 1662. De keukens werden bijna altijd in het souterrain geplaatst, omdat dit een koele plek was waar etenswaren langer goed bleven.

(onderstaande informatie komt uit het museum/infoblad)

Ijzeren fornuis

In de zeventiende eeuw kwam men op het idee iets te bouwen waar potten en pannen op kon worden gezet, in plaats van koken op een open vuur. Op zich was dit geen nieuw idee; de Romeinen kookten al op een soort fornuis, maar die wetenschap ging eeuwenlang verloren en het fornuis werd pas in de zeventiende eeuw herontdekt.

In de hoek van deze keuken staat een zeer vroeg ijzeren fornuis. Het fornuis heeft vijf grote en kleine kookgaten en een afvoer op het rookkanaal. Onder de schouw bevindt zich een stenen oven, de voorloper van het fornuis.

Waterput

Bijzonder in deze keuken is de waterput die nog steeds aanwezig is en direct gebruikt zou kunnen worden. Een marmeren tegel heeft een ronde uitsparing met een ijzeren deksel. Als u uw hand erop legt dan voelt u hoe koud het water in deze put is.

In het achterhuis van het huis zijn nog twee keukens uit de zeventiende eeuw aanwezig. Dit is een unieke situatie, want deze keukens dateren uit de tijd van de bouw van de panden in 1662. De keukens werden vrijwel altijd in het souterrain geplaatst omdat dat een koele plek was waar etenswaren langer goed bleven.

Gemetseld fornuis

In 1668 verscheen het kookboek 'De Verstandige Kock'. In dit kookboek staan niet alleen reepten, maar wordt ook uitgelegd hoe een fornuis gemetseld moest worden. In deze keuken staat een dergelijk fornuis.

Met dit fornuis was het beter dan ooit mogelijk met weinig hitte en werk – en zuinig gebruik van brandstof – langdurig te koken. Het fornuis en de achterwand zijn bekleed met zwart metaal om de hitte beter te geleiden en langer vast te houden. Dit fornuis heeft vijf kleine en grotere kookgaten waar de pannen in werden gezet. In het rookgat zit een open rooster zodat de toevoer van zuurstof niet wordt onderbroken. Op deze manier kon er gemakkelijk een pan worden opgezet zonder dat de toevoer van zuurstof werd onderbroken en het vuur uit ging. Het fornuis staat hier in de grote schouw zodat men ook de mogelijkheid behield om op de 'ouderwets' manier te koken, in het open vuur. Het open vuur op de grond werd vooral gebruikt om te roosteren en te grillen. Voor de afvoer van de rook werd een hetzelfde rookkanaal gebruikt onder de schouw, tegenwoordig dichtgemaakt.

Oven

In de grote antieke oven in deze keuken konden op verschillende verdiepingen brood en vlees worden gebakken. De oven is gemetseld en bekleed met zwart metaal met onder in een asla. Beneden de onderste oven ziet u een klein half rond klepje waar aan gedraaid kan worden. Zo werd de trek (zuurstoftoevoer) geregeld. Met meer zuurstof ging het vuur harder branden en werd de oven warmer.

Keukeninrichting

De muren van deze keuken zijn betegeld, dit was om praktische redenen. Tegels zijn gemakkelijk schoon te houden. Op de vloer liggen vierkante marmeren plavuizen. Links van de oven staat de vaste glazenkast, die in een bewaard gebleven antieke keuken zelden ontbreekt. Rechts van die kast zat zeer waarschijnlijk een doorgeefluik naar de eetkamer, later is daar een deur in gemaakt.

Potten, ketels en pannen

Naast de ingebouwde kasten waren rekken aan de muur bevestigd voor het opbergen van pannen, borden en mokken. Naast het fornuis hangen smeedijzeren opscheplepels, deze zijn plat en klein.

De potten, ketels en pannen waren van koper of van ijzer. Om te voorkomen dat men een kopervergiftiging zou krijgen werd de binnenkant van koperen pannen voorzien van een laagje tin.

Extra info over sport en spel in de 17de eeuw

Sporten:

- paardrijden/jacht
- schermen
- schieten (met een boog en klovenier),
- kolfen

Spel:

- Muziek maken. In de 17de eeuw werd veel muziek gemaakt. Niet alleen klassiek maar ook pop! Popmuziek van die tijd. Er werd toen heel veel gezongen. Radio had je niet, dus alles moest 'live'. Waarschijnlijk hoorde je in die tijd veel liedjes als je over straat liep. Misschien wel meer dan nu. En iedereen maakte dus zelf muziek.
- De rijke kinderen kregen serieuze muzieklles. Meestal in een kamer zoals deze. Er stond dan een piano forte/spinet (klein soort piano – hoge tonen) waar de gouverneur aan speelde en de kinderen zongen. Ze leerden ook zelf spelen.
- Dansles. Er werd sowieso veel gedanst, maar de rijke kinderen kregen dansles. Dat was ook het moment dat ze andere kinderen van bijv. vrienden van hun ouders ontmoeten. Zo werd er nog wel eens een huwelijk geregeld...
- Lezen. Rijke kinderen kregen thuis les, en konden dus ook lezen. Er waren toen nog geen kinderen! Er werd in de bijbel gelezen en klassiekers. Niet echt leuk dus

Gevels van het Cromhouthuizen

rechts zie je 2 grote gevels en links 2 kleinere. Als Cromhout toch een groot huis wilde laten bouwen, had hij toch beter alles even groot kunnen laten bouwen? Dat kwam zo: Dat kwam zo: De stukken grond (kavels) van Cromhout grensden bijna aan elkaar. Echter, midden in het stuk grond van Cromhout stond het huis + bedrijf van de houtkoper Kerfbijl. Hij wilde niet verkopen. Rechts was er plek voor 2 grote gevels, links konden door het huis van Kerfbijl alleen kleine gevels. Tijdens de bouw wilde Kerfbijl uiteindelijk toch verkopen, maar toen waren de grote en kleine gevels al gebouwd. Vandaar dat het ongelijk is!